№ 91 ՈՒՐԲԱԹ ՄԱՑԻՍԻ 21 **1899** ՈՒՐԲԱԹ ՄԱՑԻՍԻ 21 № 91

ՔԱՍԱՆԵՕԹԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվան 6 րուբ.
Առանձին համարները 5 կօպէկով.

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.

Մեր հասցէն. Тифлисъ, Редакція „Мшакъ".
Կամ Tiflis, Rédaction „Mschak".
Տելեֆօն № 253.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերից)

Բաժանորդագրութիւն ընդունվում է ամեն ժամով.

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կօպէկ.
Տելեֆօն № 253.

Նիկողայոս Յովհաննէսեան Բօղարջեանց, իր ամուսնով և որդիներով և իշխան Ալէքսանդր Պավլովիչ Արղութեան-Երկայնաքաղուկ, յայտ սրտի յայտնելով՝ առաջինները՝ իրանց թանկագին ազգկայ, երկրորդները՝ իրանց անմոռանալի քրոջ, և երրորդը իր սիրելի ամուսնու՝

ԻՇԽԱՆՈՒՀԻ ՄԱՐԻԱՄ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԵԱՆ ԱՐՂՈՒԹԵԱՆ-ԵՐԿԱՅՆԱՔԱՂՈՒԿԻ

ժամը, իմդրում են ազգականներին և ծանօթներին չնորհ բերել հանգուցեալի յուղարկաւորութեանը, որ տեղի կունենայ չաբաթ օր, մայիսի 22-ին, առաւօտեան 9 ժամին, Բօղարջեանցի տնից, Սօլօլակ, Գուլօվինի փողոց, դէպի Քամոյեանց եկեղեցին, Դլօրցովայա փողոցի վրա:

Աճիւնքը ուրբաթ, երեկոյեան $7^1/_2$ ժամին: 1—1

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Արդարադատութեան ձայնը.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Մաժուլ. Նաժակ կարսից. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Տուբերկուլօզի դէմ կուելու կօնգրէս. Արտաքին լուրեր.—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Վրաց և հայոց հին գրականութիւնից:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ ՁԱՅՆԸ

—

Ամբողջ լուսաւորված աշխարհը լարված դրութեան մէջ սպասում է թէ ինչ որոշում կը կայանայ Դրէյֆուսի գործի մասին. արդեօք կը նշանակվի՞ վերաքննութիւն, թէ նա կը մերժվի: Վճռական րոպէները մօտեցել են: Ամեն մի անաչառ դիտողի համար այլ ևս կասկած չէ մնացել, որ Սատանայի կղզու թշուառ աքսորականը դատապարտվել է անարդար և ապօրինի կերպով: Բայց Ֆրանսիայում կայ հայրենասէր կոչվողների մի ստուար խումբ, որը չէ ուզում իմանալ՝ արդեօք Դրէյֆուսը արդա՞ր է թէ մեղաւոր և պնդում է, որ զինուորական դատարանի մի անգամ կայացրած վճիռը պէտք է մնայ անխախտելի և այդպիսով այդ դատարանի հեղինակութիւնը ճանաչվի անպայման: Սակայն փաստերը ուշնեն իրանց լոգիկան. քննութիւնը ամեն օր բաց է անում նորանոր հանգամանքներ, որոնք ցոյց են տալիս թէ Դրէյֆուսի դատապարտութիւնը կատարվել է առանց հաստատ և անվիճելի ապացոյցների:

Դրէյֆուսի գործի մէջ միայն ֆրանսիացիներին հետաքրքրող մի հարց չէ շօշափված. նա մեծ կարևորութիւն ունի բոլորի համար: Արդե՞օք Ֆրանսիան այնքան մեծ բարոյական ոյժ ունի, որ ցանկանայ զգալ իր արած սխալը: Արդեօք հայրենասիրութիւնը պէտք է հաշտվի արդարադատութեան ոտնակոխ լինելու փաստի հետ: Եւ միթէ Ֆրանսիական դատարանը բոլորովին չի կորցնի իր հեղինակութիւնը, երբ բոլորի համար կը պարզվի, որ նա այժ չունի վերականգնել արդարութիւնը: Դրէյֆուսի գործը Ֆրանսիայի համար մի մեծ փորձաքար է, որից կախված է նրա վրաստահութեան հարցը թէ իր երկրի մէջ և թէ արտասահմանում: Ոչ մի հայրենասիրական մտապարծ ազգ չէ կարող արդարադատութեան վրա բռնութիւններ դործ դնել և ամեն մի այդ տեսակ փորձ կը դառնայ քայքայիչ մի որդ հայրենիքի կանոնաւոր և հաստատ զարգացման համար:

Եթէ կայ մի բան, որի անխախտելի և անսասան լինելը ամենահիմնական պայմանը պէտք է համարվի մարդկութեան համար, դա արդարադատութիւնն է: Ոչ ցեղական ծագում, ոչ կրօնական տարբերութիւններ, ոչ զօրքի սխալ հասկացած պատիւ և ոչ մի ուրիշ կողմնակի հանգամանք չը պէտք է հանդէս գան վարագուրելու արդարադատութեան լոյսը: Նա պէտք է ճնայ պայծառ և ինքը դառնայ փարոս՝ ուղեցոյց լինելու արդար պաշտպանութիւն որոնողների համար: Թող Ֆրանսիան ամեն ջանք գործ դնի արդարադատութիւնը փրկելու, դատաստանի բարձրագոյն և վեհ կոչումը պահպանելու, ձշմարտութեան յաղթանակը ապահովելու. նա կը փրկի իր հեղինակութիւնը, իր զօրքը և ցոյց կը տայ ձշմարիտ հայրենասիրութեան անուրանալի հաստատ ապացոյց: Իսկ դա մեծ գիւտ և ամուր ստացուածք կը լինի ոչ միայն Ֆրանսիայի, այլ և առհասարակ մարդկութեան համար:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՄՈՒԼ

—

Քաղաքած հասարակութեան յանցանքը աշխատում է քաւել դպրոցական երիտասարդութիւնը: Սովատանջ տեղերից չարունակ յուսահատական աղաղակներ են գալիս, արտասուքով օգնութիւն են աղերսում, ոչ ոք չէ լսում, չէ ուզում տեղից չարժվել: Նշանակելի մի փաստ կայ, որ մեր մէջ էլ նկատվում էր երկու տարի առաջ, երբ թիւրքահայ գաղթականներին օգնելու կարիք կար. նուէրներ են հաւաքվում սովատանջների համար, բայց ամբողջ Ռուսաստանում միայն Թագաւոր Կայսրն էր, որ խոշոր գումար նուիրեց: Բանից դուրս է գալիս, որ ունևոր դասակարգը և ինտելիգենցիան ամենևին ուշադրութեան չարժանացրին այն ահռելի աղէտը, որ միլիօնաւոր մարդկանց հասցրել է ժամանակ դուռը. և օգնողները հասարակ դասի մարդիկ էին, այնպիսիները, որոնք իրանց ամենօրեայ կօպէկները երբէք չեն խնայում իրանց դժբախտ եղբօրը տալ: Ձիշդ նոյնը նկատվում է և օգնութեան մի ուրիշ եղանակի մէջ. հարկաւոր են և մարդիկ, որոնք գնան սովատանջների մէջ, խնամեն հաղարաւոր հիւանդներին, մի խօսքով ծառային ժեռնող մարդկութեան: Այն դասակարգը, որ խնայում է կօպէկներ տալ իր անդորն ստացուածքից, պարզ է, որ չէր կարող ոչ մի տեսակ զոհողութիւն անել և իր սիրած ու պաշտած անձի վերաբերմամբ: Մնում էր, որ հասարակական կեղտոտ բարոյականութիւնից ազատ երիտասարդները, նրանք, որ դեռ չեն թունաւորվել անասնական հայեացքներով, գնային անձնազոհութեան պարտքը կատարելու: Արդէն չատ ուսանողներ գործում են սովալլուկների մէջ: Բայց «Կурьеръ» լրագիրը հաղորդում է, որ գնացածներին չատ ուրիշներն են ուզում հետևել:

Բարձրագոյն դպրոցներում պարապմունքները վերջացել են և երիտասարդութեան մասան ձգտում է գործել և օգնել սովատանջներին իրանց ծառայութիւններով և աչխատութեամբ. ամեն օր տասնեակ երիտասարդներ դիմում են խմբագրութեան և խորհուրդ են հարցնում. նրանք պատրաստ են իրանց հաչով գնալ ուր հարկաւոր է, բայց ինչ պիտի անեն դատարկ ձեռքով, տեղ հասնելուց յետոյ: Նրանց մի բան տալ չենք կարող, որովհետև նուէրատուութիւնների պաչարը վերջացել է: Օգնելու միջոց չը կայ, իսկ ամեն կողմից աւելի և աւելի բարձր ձայնով են օգնութիւն աղերսում: Եւ ինչ օգնութիւն են ուզում: Ուզում են որ իրանց

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎՐԱՑ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԻՑ

—

Պրօֆէսօր Ն. Մառը անցեալ տարվայ ամառը ժամանակից է եղել մի ուսումնական ուղևորութեան, որը կազմակերպել էր ռուսաց Գիտութեանց ձեմարանը՝ ուսումնասիրելու համար Աթոն լեռան անուանի վանքերում գտնուած քրիստոնէական հնութիւնները: Այստեղ կայ ի միջի այլոց և Իվերական հին վանքը, որ տարուստ է վրացերէն հին ձեռագրերով: Պրօֆէսօր Մառը մի քանի տարուց ի վեր հետաքրքրուած է այն խնդրով, թէ գրական ինչ փոխադարձ ազդեցութիւններ են ունեցել միմեանց վրա հին դարերում վրացիք, հայերը և ասորիք, և այս խնդրին նուիրել է արդէն մի քանի ուսումնասիրութիւններ:

Ներկայ ուղևորութեան մասին պրօֆէսօրը մի զեկուցում է կարդացել 1898 թ. դեկտեմբերին Ռուսաց Հնագիտական ընկերութեան Արևելեան բաժանմունքում, որ և տպագրուեց Լուսաւորութեան մինիստրութեան Ամսագրի ներկայ տարուայ մարտի համարում: Այս զեկուցման վերջին մասը, որ վերաբերում է վրացերէն հին թարգմանութիւններին հայերէնից՝ մեր ընթերցողների համար առանձին հետաքրքրութիւն ունի, մանաւանդ որ մասամբ էլ ժամանակակից է՝ քանի որ ներկայումս լրագրութեան մէջ յեղյեղվում են հայ-վրացական յարաբերութիւնները:

Վրացիք և հայերը, ինչպէս աչխարհագրական դիրքով տարևան և պատմական բախտունքներով բաւական էին միմեանց՝ այնպէս էլ կրօնական և մտաւոր աչխատում սերտ յարաբերութեամբ կապուած էին միմեանց հետ: Մեր պատմագիրները հաղորդում են, թէ վրացիք քրիստոնէութիւն ընդունել են Ս. Նունէի առաքելութեամբ, որ Ս. Հռիփսիմեան կոյսերից մէկն էր. որ նրանց տաճար այբուբեն է յօրինել Ս. Մեսրոպը: Վրաց պատմագրութիւնն էլ հաղորդում է, որ վրաց նախահայր Քարթլոսը մեր նախահայր Հայկի երկրորդ եղբայրն է եղել և նրան հնազանդ. որ վրացիք սկզբում խօսելիս են եղել հայերէնն լեզուով, և յետոյ ուրիշ լեզուների խառնուրդից առաջացել է վրացերէնը: Պատմական ստոյգ տեղեկութիւններն էլ ցոյց են տալիս, որ Ե. դարում հայերն ու վրացիք, իբրև քրիստոնեայ եղբայրներ, դիմադրել են Սասանեանների-ին, որոնք բռնի կամենում էին զրադաչատական կրօնը մտցնել իրանց սահմանակից երկիրների մէջ, և դաչնակցութիւն են կազմել միմեանց հետ՝ իրանց ընդհանուր կրօնի պաշտպանութեան համար: Յայտնի չէ նոյնպէս, որ ամուսնական կապերով միացած էին վրաց առնուանի իշխանական տները Մամիկոնեան տոհմի հետ. որ Վահան Մամիկոնեանի և եղբայրների ազատութիւնը պարսից գերութիւնից՝ ազատչանքներով ու մեծ ընծաներով ձեռք բերեց վրաց բդեչխը, որ և նրանց պահեց ու կրթեց իր տանը Վրաստանում: Եւ ուրիշ չատ նման օրինակներ, հին և նոր ժամանակներից:

Բայց այս եղբայրական յարաբերութիւններին վերջ դրեց կրօնական տարաձայնութիւնը: Եօթներորդ դարի կէսերում վրացիք ընդունեցին Քաղկեդոնի ժողովը, որով կրօնապէս և եկեղեցով բաժանուեցին հայերից և միացան յունաց դաւանութեան հետ, ստանալով լիքը ազգութիւն կրօնապետութիւն: «Եկեղեցական այս բաժանմամբ, ասում է պրօֆ. Մառ, վերջ դրվեց նաև որևէ եկեղեցական, որի հետ նաև դրական հաղորդակցութեան: Հոգևորականութիւնը երկու կողմից աչխատում էր իրանց հօտերին պատուաստել անհաղորդութեան ոգին, որ մինչև վայրենութեան էր հասնում: Յատկապէս վրաց գրականութիւնը պէտք է անտես անէր այնուհետև հայոց: Եթէ այս ժամանակ վրացին հարկադրված էր լինում հայերէնից մի բան թարգմանել՝ այս պատճառով խղճի խայթ էր զգում և աղաչում էր ընթերցողներին՝ աղօթել որ իրան ներուի այդ մեղքը». (մի օրինակ Ժ. դարի ձեռագրից): Իսկ հին թարգմանութիւնները հայերէնից, որոնք արդէն սրբագործված էին եկեղեցու աւանդութեամբ և տարածված էին ժողովրդի մէջ՝ դժուար էր գործածութիւնից դուրս հանել. նրանց էլ կամաց-կամաց ուղղում էին համաձայն յոյն բնագիրներին, մաքրում էին չատ աչքի ընկնող հայաբանութիւններից, կամ փոխարինում էին նոր թարգմանութիւններով, և այս բաների մասին լռում էին: Եւ եթէ պատահմամբ մնում էր մի յիշատակարան այն մասին, թէ գիրքը թարգմանված է հայերէնից՝ աչխատում էին նրան ոչնչացնել» (օրինակ): «Այս պատճառով,—ասում է Ն. Մառ,—վրաց աւանդութիւնները ոչինչ չեն ասում հայերէնից եղած հին թարգմանութիւնների մասին... ուստի հասկանալի է, թէ որչափ կարեւորութիւն է ստանում հին վրացերէն որևէ գրուածք՝ որի հայերէնից թարգմանած լինելը կարելի է ապացուցանել անմիջական ուսումնասիրութեամբ»:

Եւ պետական պրօֆէսօրը խորացնելն ուսումնասիրութեամբ յայտնագործեց մի քանի այսպիսի հին թարգմանութիւններ հայերէնից, որոնք այժմ լոյս են տեսում հայ-վրացական փոխադարձ գրական և եկեղեցական յարաբերութիւնների վրա հին ժամանակ և որոնց տաճար գիտութիւնը չնորհակալ պէտք է լինի Ն. Մառից:

Ցայտնի է, թէ ինչ կարևոր նշանակութիւն ունի Ս. Գիրքը քրիստոնեայ ազգերի հին գրականութեան համար: Ուստի վրաց Ս. Գիրքը նախ և առաջ պէտք է քննուէր՝ վերոյիչեալ հարցը վճռելու համար: Սակայն վրաց Ս. Գիրքը, որ տպագրված է Մօսկվայում 1743 թուին՝ չէ կարող համեմատութեան առարկայ դառնալ, որովհետև հրատարակիչները մեծամեծ փոփոխութիւններ են մտցրել հին ձեռագրի մէջ: (Ա. Ցագարէլի, Свѣдѣнія о памятникахъ Грузинской письменности, вып. I. եր. 10—11): Ուստի պէտք է համեմատել հնագոյն ձեռագիրները: Պրօֆէսօր Ցագարէլի մի այսպիսի ուսումնասիրութիւն կատարել է՝ համեմատելով Աթոնի 978 թ. ձեռագրի մի օրինակից Սողոմոնի Երգ Երգոց գիրքը զանազան թարգմանութիւնների հետ, և եկել է այս եզրակացութեան, թէ «վրացերէն Աստուածաչունչը, որ վերագրվում է 5-րդ դարին՝ թարգմանված է յունարէն եօթանասնից բնագրից. միևնոյն ժամանակ, Երգ Երգոցի թարգմանութեան անաչառութեամբ կարելի է ենթադրել, որ վրացի թարգմանիչները համեմատութեան համար դիմել են (справлялись) նաև հայերէն թարգմանութեանը» (Ցագարէլի, նոյն տեղում. եր. 15—16):

Այժմ Ն. Մառը, մանրամասն ուսումնասիրութիւնից յետոյ՝ եկել է բոլորովին այլ եզրակացութեան. նա ասում է. «Եթէ մինչև այժմ դոյութիւն ունի այն կարծիքը, թէ Աստուածաչունչի վրացերէն թարգմանութիւնը կատարվել է յոյն բնագրից՝ դա թիւրիմացութեան պտուղ է»: Վրացերէն թարգմանութեան հայերէնից կախում ունենալուն վկայում են «մի չարք բնորոշ երևոյթներ, այսինքն յատուկ անունների հայկական ձևեր, բազմաթիւ հայերէն բառեր, որոնք ամբողջապէս վերցուած են հայերէն բնագրից, հայերէն դարձուածքներ և, ի տարկէ, հայերէնի վարիանտները. պարզ է ուրեմն, որ մենք գործ ունենք հայերէնից եղած թարգմանութեան հետ, որ այս հայաբանութիւնները պարունակող մասերը կազմում են հիմնական խաւը, հին թարգմանութիւնը, և ոչ թէ աւելացրած են յետոյ, երբ ամեն ինչ որ հայկական էր՝ նզովուած էր տաճարվում վրաց հոգևորականութեան աչքում»:

Ն. Մառը գտել է և մի աւելի թանկագին յիշատակարան այս տեսակէտից—Ուզուպի վանքի աւետարանը, 913 թուին գրուած: Սա մի «երկուրեակ է հայերէն բնագրից» ոչ միայն ընթերցուածքներով, այլ և անատութեամբ և ծա-

օգնեն դաշտային աշխատանքների այս միջոցին, երբ ամեն օր թանգ է, երբ մի հերկած և ցանած օրավար հողը կարող է ամբողջ ընտանիքներ ապատել կորստից։ լը։

Պատրաստ են մարդիկ, որոնք գնում են անձնազոհությամբ ծառայելու։ Բայց դրա համար էլ հարկաւոր են միջոցներ։ Ո՞րտեղից վերցնել։ Հասարակութիւնը այն աստիճան քարացած է, որ նոյն իսկ չէ հասկանում թէ օգնել անձնազոհ երիտասարդութեան նշանակում է փրկել իր, այդ հասարակութեան անունը, ջնջել իր յանցանքը։ Մնում է, ուրեմն, որ երիտասարդութիւնը միանգամայն անտես անելով անզգաներին, չարունակէ իր գործը, գնայ, գնէ փոքր չափերով կատարէ այն, ինչ կարող էր չատ արդիւնաւոր կերպով դուրս բերել, եթէ օգնողներ լինէին։ Ի՛րաքանչիւր սրտացաւ մարդ, որ կը մտնէ ժողովրդի մէջ, կը բռնէ ընկնողի ձեռքը, աւելորդ չէ, եթէ նոյն իսկ հրաչքներ չը կարողանայ կատարել։

ՆԱՄԱԿ ԿԱՐՍԻՑ

—

Մայիսի 13-ին

Երէկ, ամսոյս 12-ին, Կարսի քաղաքային ժողովարանի դահլիճում Բագուի հայ դերասանական խմբի անդամներից տիկ. Սիրանոյշ՝ տ.տ. Մելիքեանի, Զաբէլի և պ.պ. Պետրոսեանի, Յարութիւնեանի, Վրոյրի, Աղայեանի և Ղազարեանի մասնակցութեամբ, խաղաց «Երկրորդ երիտասարդութիւն» դրաման։ Խմբի և մասնաւորապ. Սիրանոյշի Կարս գալը պէտք է մի բաղդատութիւն համարել մեզ համար, բաղդատութիւն մանաւանդ այն պատճառով, որ ամբողջ մի տարի էր՝ հայկական ներկայացումներ չէինք տեսել, եթէ հաչելու չը լինենք Կարինեանի «Արշակ» II-ը, որը բացի արհամարհանքից և թատրոնի վարկը ստորացնելուց ուրիշ բանի չը կարողացաւ ծառայել։

Պէտք է ասել, որ պիէսի ընտրութիւնն էլ աջողէր մեծ հասարակութեան համար։ Խաղացողներից տ. Սիրանոյշ այնքան լաւ և խելացի տարաւ իր խաղը, Վալենտինայի պատասխանատու դերում, որ մխիթարի կարելի էր հիանալ։ Ուրախալի էր, որ հասարակութիւնն էլ կարողացաւ գնահատել նրան և քանի ու որոտալից ծափահարութեամբ վարձատրեց, բազմիցս բեմ դուրս կանչելով։ Տիկինը կարողացաւ ճշդութեամբ ներկայացնել պարտաճանաչ, աշխոյժ, հաժգերատար, բայց անպատահած և լքված կնոջ տիպը, որ կարծես այդ բանը ոչ թէ բեմի, այլ իրական կեանքի մէջ էր կատարում։ Նրա խաղը միշտ նպատակին էր հասնում, և՛ ուրախացնում և արտասուեցնում։

ւալով։ Այս ձեռագիրը հետաքրքրական է այն տեսակէտից, որ ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս հին վրացերէն թարգմանութիւնները, եկեղեցիների բաժանումից յետոյ, սկսել են ուղղագրվել։ «Ուղղագրութիւններից մի քանիսը չեն մտցրած ուղղակի բնագրի մէջ, այլ գրուած են հին ընթերցուածքների վրայից, այնպէս որ վերջինները կարող են կարդացուել։ Օր. Մատթ. ԺԱ, 24 հայերէն բնագիրն ունի *քանքար*. այս բառի փոխարէն վրացերէն բնագիրներն ունին յունարէն *տաղանդ* բառը. իսկ յիշեալ ձեռագրում՝ *տաղանդ* բառը վրայից է գրուած, որի տակ կարդացվում է հին թարգմանութեան *քանքար* բառը։

Պրօֆէսօր Մառը հետաքրքրվել է և սրբոց վարքագրութիւնների հաժեմատութեամբ վերոյիշեալ տեսակէտից։ Նա քննել է Աթոնի վանքի Ժ. դարի *ժագողաթեայ* ձեռագիրը, որ աւելի քան 50 սրբերի վարք է պարունակում, և թէքսէտ վրաց յայսմաւուրքի միայն կէսն է—դեկտեմբերի 27-ից մինչև յունիսի 36 ամսուայ սրբերի վարքերը միայն պարունակելով—բայց վերին աստիճանի հետաքրքրական նորութիւններ է պարունակում։ Այս վարքերի մեծ մասը թարգմանված է հայերէնից. բայց պրօֆէսօրը կանգ է առնում յատկապէս 14 սրբերի վրա, որոնք ծագում են Հայաստանից կամ մեծաւոր աշխարհներից և որոնց վարքերի հայերէն բնագիրներն էլ գոյութիւն ունեն ու տպագրված են։

Այս վարքերը, բացի այն, որ լիքն են հայերէն բառերով ու հայագանութիւններով՝ ներկայացնում են և ուրիշ ապացոյց հայերէնից թարգմանված լինելուն, այն է, որ բառացի ճիշտ են հայերէն բնագիրների հետ, որոնք տպագրված են «Սուրբք հայկականքի» հատորիկներում։ Բայց կան և ուրիշ անհերքելի ապացոյցներ, թէ վրացերէնը թարգմանութիւն է հայերէնից, որոնցից մէկը բերելով բաւականանում է Ն. Մառը։ Մի վարքի մէջ հայերէն բնագիրն ունի «Քնարիկ դպիր ոմն» (այսինքն Քնարիկ անունով մի դպիր). վրացի թարգմանիչը այս երեք բառերը միասին կարդալով իբրև մի անուն՝ ասում է. «Քնարիկդպիրոմնը» գնաց քանի սուրբին այցելութեան։

Ե՛րբ են կատարված այս թարգմանութիւնները։ Պրօֆէսօրը այս հարցին պատասխանելու համար յիշեցնում է, թէ ութերորդ դարից սկսած հայոց ու վրաց մէջ կրօնական երկպառակութիւններ և փոխադարձ խորթութիւն ժամն, որոնք գնալով աւելի ու աւելի սաստկանում էին. այն ժամանակները վրացիք անպայման խորշում էին հայերէնից թարգմանութիւններ անելուց. ուրեմն ամենայն իրաւամբ կարելի է ասել, թէ դրանք թարգմանված են ամենաուշը՝ ութերորդ դարի վերջերը։ Այս ենթադրութիւնը ժանաւանդ հաւանական է դառնում, երբ ի նկատ առնենք, որ հայ սրբերի վարքերը այն դէպքում միայն կարող էին մուտք գտնել վրաց յայսմաւուրքի—եկեղեցական ընթերցանութեան գրքի մէջ—երբ երկու ազգերի եկեղեցիները դեռ միաբան էին, և ինչ որ ընդունուած և կանոնական էր հայոց եկեղեցում՝ ընդունելի և կանոնական էր և Վրաստանում։

Վերոյիշեալ երեւոյթներից Ն. Մառ գալիս է այս եզրակացութեան.—«Նրանք անդրդուելի կերպով հաստատում են, թէ վրաց գրականութիւնը, իր գոյութեան ամենահին ժամանակ, կախում է ունեցել հայերէնից։ Իրանք իրանցից ոչնչանում են բոլոր բառական հակաճառութիւնները, որոնք ուղղված էին հայերէնից վրացերէն հին թարգմանութիւնների նոյն-իսկ կաթելիութեան դէմ։ Սուրբ գրքի և վարքագրութիւնների նախընթաց հետազօտութիւններով որոշվում է մի խոշոր կուլտուրական երեւոյթ, հին-հայերէն գրականութեան ազդեցութիւնը հին-վրացերէնի վրա։ Վրաց պատմագիր և հայագէտ մասնագէտների գլխաւոր հերթական գործը այսուհետև պէտք է դառնայ՝ բազմակողմանի կերպով ուսումնասիրել այս եւ նոյնը»։

Բայց այս թարգմանութիւնները հետաքրքրական են և հայոց գրականութեան նկատմամբ, որովհետև մի նոր օժանդակ միջոց են ժամանակագրութեան համար։ Թողնելով Ս. Գիրքը՝ մի քանի խօսք ասենք վարքագրութիւնների մասին։ Սրանց հայերէնը տպագրուած է. բայց մի էական հարց անորոշ և անպատասխան էր մնում մինչև այսօր, թէ երբ են դրանք յօրինուել։ Վրացերէն թարգմանութիւնը թէև ճիշտ պատասխան չէ տալիս այս հարցին, բայց գոնէ ապահով կերպով հաստատում է, թէ նրանք գրուած պէտք է լինեն ոչ ուշ քան մինչև ութերորդ դարի սկիզբը։ Գալով առանձին վարքագրութիւններին՝ Ն. Մառի աշխատութեան չնորհիւ տեղեկանում ենք, որ Սուրբ Հաչէփ վկաների վարքի հայերէն տպված բնագիրը թերի է սկզբից և վերջից. Դաւիթ և Դիմիդիան վկաների հետաքրքրական վարքը ներկայումս կորել է հայերէնում։ Լուսաւորչի զարմի ումս կորել է հայերէնում։ Լուսաւորչի զարմի ումս կորել է հայերէնում։ Վարքը գոյութիւն է ունեցել ուրիշ խմբագրութեամբ՝ քան որ տպուած է Սոփերքում և այլն։ Վերջապէս այս հաժեմատութիւնները չօշափում են բաւական չարաչար Մ. Խորենացու խնդիրը։ «Նրա գործն հետազոտութիւնները, ասում է պրօֆ. Մառը, որոնք հին հայ պատմագրութեան բոլոր մեղքերը աչքում էին բարդել Մ. Խորենացու վրա՝ պնդում են, թէ այս հեղինակը ապրել է ութերորդ դարի վերջերը կամ իններորդի սկիզբը և թէ նա է հնարել ի միջի այլոց Աղանաց թագուհի Սաթինիկին *)։ Սակայն Սուվաւէտի վկաների վարքում, որ ամենաուշը գրուած պիտի լինի եօթներորդ դարի կէսում՝ արդէն գըտնուում է Աղանաց թագուհի Սաթինիկի անունը։ Մնում է ընդունել այս երկուսից մէկը—կամ որ Խորենացին չէ հնարել Սաթինիկի անունը, կամ որ նա գրել է եօթներորդ դարի կէսից առաջ»։

Ա.յսպիսի ուրիշ երկու ցուցում էլ գտնում է Ն. Մառը Լուսաւորչի զարմի և Մեծն Ներսէսի վարքերի մէջ յօգուտ Խորենացու. բայց նա, չը գիտենք ինչու, անուշադիր է թողել ամենից պերճախօս ապացոյցը։ Շուշանիկի վարքը (Սոփերք, թ, եր. 49—50) սկսվում է այսպէս. «Սուրբք ոմանք երևելիք, առաջինք ի նախարարացն վերադիտողք աշխարհիս հայոց, լուսաւորութեան պատճառք, որդեծնութեամբ իջեալ ցմեծն սուրբն Սահակ... բայց ունէր դուստր մի Սահականոյշ կոչեցեալ, որ տուաւ յամուսնութիւն Համազասպայ Մամիկոնէից»։ Այս հատուածը, ինչպէս նկատել են և հրատարակիչները՝ բառացի առնուած է Խորենացու Գ. գրքի ԾԱ և ԽԹ գլուխներից։ Դժուար չէ ապացուցանել երկու քննադիրների քննութիւնից, որ այն նման հատուածը յիրաւի վարքագիրն է փոխ առել Խորենացուց, և ոչ թէ Խորենացին վարքից։ Այժմ, երբ գիտենք, որ վարքի վրացերէն բառացի թարգմանութիւնը կատարված է ոչ ուշ քան ութերորդ դարի սկզբներում՝ հնարաւորութիւն ունենք ասելու, թէ ուրեմն վարքի հայերէն բնագիրը ութերորդ դարից առաջ է գոյութիւն ունեցել, իսկ սրանից էլ առաջ է գրված եղել Խորենացու պատմութիւնը։

Այն միտքը, որ մենք յայտնել էինք «Սեբէոսի պատմութիւնը» ուսումնասիրութեան մէջ, թէ «Մովսէս Խորենացու պատմութիւնը տարածուած և հռչակուած է եղել եօթներորդ դարի կէսերին»՝ այժմ, չնորհիւ Ն. Մառի գեղեցիկ աշխատութեան, ապացուցուած է մի չարք նոր փաստերով, որոնց մատակարարում են վրացերէն հին թարգմանութիւնները հայերէնից։

Ուրեմն վրաց հին գրականութեան ուսումնասիրութիւնը ոչ միայն վրաց գրականութեան համար նշանակութիւն ունի, այլ և, ինչպէս իրաւացի է նկատում Ն. Մառը, հայերէն բնագրերի լուսաբանութեան և հայ գրականութեան զանազան խնդիրների համար։ Յանկանք միայն, որ չուտով լոյս տեսնեն Ն. Մառի բուն ուսումնասիրութիւնները այս գաւառում, որոնց մասին նրա տուած համառօտ զեկուցումն իսկ այսքան հետաքրքրութիւն է չարժում։

Սո. Մալխասեանց

*) Ն. Մառը ակնարկում է պրօֆ. Գ. Խալաթեանցի «Հայոց վէպի» վրա։

---

*Տիկ. Մելիքեանի դերը չէր կարող Կարսի նման զաւառական քաղաքում ոգևորութիւն առաջացնել, բայց ի պատիւ նրան պէտք է ասել, որ կարողացաւ նպատակին հասնել—որով կերպով աւելորդ չարժեցնել հանդարտութեան մէջ, որ երբ Վալենտինայի որդին, Վիդալին (պ. Աղայեան) մի գնդակի հարուածով գետին գլորեց ընտանիքի խաղաղութիւնն ու սէրը խորտակող Տելեգինային, ժողովրդի միջից լսվեցին «օխ» բացականչութիւններ։ Մարի Սեակինայի (նրան ըստ ինքեան անհամակրելի և անդոյն դերը աջող տարաբ տիկին Զաբէլ։ Պ. Պետրոսեան—Դօզօվցեվի դերում թէ ընտանիքին և կնոջը դաւաճանութեան պատճառով զգացած տանջանքների բօպէին, թէ իր սիրուհուց գութգութալու միջոցին և թէ զղջման ժամանակ այնքան լաւ էր տանում, որ հասարակութեան վրա իրաքանչիւրի ժամանակ ցանկացած նպատակին հասնում էր և որոշ զգացումն առաջ բերում։ Լաւ էին մնացած դերակատարները իրանց դերերում, որոնք մի առանձին տիպ չէին ներկայացնում. միայն պ. Վրոյր կարծես «Բաղդասար աղբար» էր խաղում։

Ներկայացումից յետոյ հասարակութեան միջից մի քանի մարդիկ խնդրեցին տիկին Սիրանոյշին, որ երկրորդ ներկայացում էլ տայ, և տիկինը հաժաձայնվեց, և նրա ընկերներն էլ ուրախութեամբ ընդունեցին։ Երկրորդ ներկայացումը նշանակված է ամսոյս 14-ին և յոյս ունենք աւելի հասարակութիւն կը գրաւէ։

Հ.

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Երէկ, մայիսի 20-ին, Թիֆլիսի պարբերական հրատարակութիւնների խմբագիրները կազմեցին մի խորհրդակցութիւն Պուշկինի յօբելեանին մասնակցելու եղանակի մասին և որոշեցին հետևեալը. մայիսի 26-ին, առաւօտեան ժամի 11-ին, կատարել բանաստեղծի հաժար հոգեհանգիստ. կարգադրել, որ բանաստեղծի գերեզմանի վրա դրվի մի պակ Թիֆլիսի մաժուլի կողմից և հիմնել դրաչարներին օգնելու հաժար նպատակաժասոյց մի ֆոնդ, որի ծրագիրը կը մշակվի առաջիկայում։

—

Մայիսի 15-ին, Մոսկվայում, ինչպէս հաղորդում է «Русск. Вѣд.» լրագիրը, տեղի ունեցաւ Զարեայր Մաբերանցի թաղումը։ Հանդուցեալի մարմինը նախընթաց օրը փոխադրվեց Վերացման-Խաչի եկեղեցին, ուր դագաղը դրվեց սգահեղանի վրա։ Թաղման հանդէսը չքեղ էր։ Դիակիր կառքը չրջապատված էր դաւինեայ երեք բառերը միասին կարդալով իբրև մի անուն՝ ասում է. «Քնարիկդպիրոմնը» գնաց քանի սուրբին այցելութեան։

Ե՛րբ են կատարված այս թարգմանութիւնները։ Պրօֆէսօրը այս հարցին պատասխանելու համար յիշեցնում է, թէ ութերորդ դարից սկսած հայոց ու վրաց մէջ կրօնական երկպառակութիւններ և փոխադարձ խորթութիւն ժամն, որոնք գնալով աւելի ու աւելի սաստկանում էին. այն ժամանակները վրացիք անպայման խորշում էին հայերէնից թարգմանութիւններ անելուց. ուրեմն ամենայն իրաւամբ կարելի է ասել, թէ դրանք թարգմանված են ամենաուշը՝ ութերորդ դարի վերջերը։ Այս ենթադրութիւնը ժանաւանդ հաւանական է դառնում, երբ ի նկատ առնենք, որ հայ սրբերի վարքերը այն դէպքում միայն կարող էին մուտք գտնել վրաց յայսմաւուրքի—եկեղեցական ընթերցանութեան գրքի մէջ—երբ երկու ազգերի եկեղեցիները դեռ միաբան էին, և ինչ որ ընդունուած և կանոնական էր հայոց եկեղեցում՝ ընդունելի և կանոնական էր և Վրաստանում։

Վերոյիշեալ երեւոյթներից Ն. Մառ գալիս է այս եզրակացութեան.—«Նրանք անդրդուելի կերպով հաստատում են, թէ վրաց գրականութիւնը, իր գոյութեան ամենահին ժամանակ, կախում է ունեցել հայերէնից։ Իրանք իրանցից ոչնչանում են բոլոր բառական հակաճառութիւնները, որոնք ուղղված էին հայերէնից վրացերէն հին թարգմանութիւնների նոյն-իսկ կաթելիութեան դէմ։ Սուրբ գրքի և վարքագրութիւնների նախընթաց հետազօտութիւններով որոշվում է մի խոշոր կուլտուրական երեւոյթ, հին-հայերէն գրականութեան ազդեցութիւնը հին-վրացերէնի վրա։ Վրաց պատմագիր և հայագէտ մասնագէտների գլխաւոր հերթական գործը այսուհետև պէտք է դառնայ՝ բազմակողմանի կերպով ուսումնասիրել այս եւ նոյնը»։

Բայց այս թարգմանութիւնները հետաքրքրական են և հայոց գրականութեան նկատմամբ, որովհետև մի նոր օժանդակ միջոց են ժամանակագրութեան համար։ Թողնելով Ս. Գիրքը՝ մի քանի խօսք ասենք վարքագրութիւնների մասին։ Սրանց հայերէնը տպագրուած է. բայց մի էական հարց անորոշ և անպատասխան էր մնում մինչև այսօր, թէ երբ են դրանք յօրինուել։ Վրացերէն թարգմանութիւնը թէև ճիշտ պատասխան չէ տալիս այս հարցին, բայց գոնէ ապահով կերպով հաստատում է, թէ նրանք գրուած պէտք է լինեն ոչ ուշ քան մինչև ութերորդ դարի սկիզբը։ Գալով առանձին վարքագրութիւններին՝ Ն. Մառի աշխատութեան չնորհիւ տեղեկանում ենք, որ Սուրբ Հաչէփ վկաների վարքի հայերէն տպված բնագիրը թերի է սկզբից և վերջից. Դաւիթ և Դիմիդիան վկաների հետաքրքրական վարքը ներկայումս կորել է հայերէնում։ Լուսաւորչի զարմի ումս կորել է հայերէնում։ Վարքը գոյութիւն է ունեցել ուրիշ խմբագրութեամբ՝ քան որ տպուած է Սոփերքում և այլն։ Վերջապէս այս հաժեմատութիւնները չօշափում են բաւական չարաչար Մ. Խորենացու խնդիրը։ «Նրա գործն հետազոտութիւնները, ասում է պրօֆ. Մառը, որոնք հին հայ պատմագրութեան բոլոր մեղքերը աչքում էին բարդել Մ. Խորենացու վրա՝ պնդում են, թէ այս հեղինակը ապրել է ութերորդ դարի վերջերը կամ իններորդի սկիզբը և թէ նա է հնարել ի միջի այլոց Աղանաց թագուհի Սաթինիկին *)։ Սակայն Սուվաւէտի վկաների վարքում, որ ամենաուշը գրուած պիտի լինի եօթներորդ դարի կէսում՝ արդէն գըտնուում է Աղանաց թագուհի Սաթինիկի անունը։ Մնում է ընդունել այս երկուսից մէկը—կամ որ Խորենացին չէ հնարել Սաթինիկի անունը, կամ որ նա գրել է եօթներորդ դարի կէսից առաջ»։

Այսպիսի ուրիշ երկու ցուցում էլ գտնում է Ն. Մառը Լուսաւորչի զարմի և Մեծն Ներսէսի վարքերի մէջ յօգուտ Խորենացու. բայց նա, չը գիտենք ինչու, անուշադիր է թողել ամենից պերճախօս ապացոյցը։ Շուշանիկի վարքը (Սոփերք, թ, եր. 49—50) սկսվում է այսպէս. «Սուրբք ոմանք երևելիք, առաջինք ի նախարարացն վերադիտողք աշխարհիս հայոց, լուսաւորութեան պատճառք, որդեծնութեամբ իջեալ ցմեծն սուրբն Սահակ... բայց ունէր դուստր մի Սահականոյշ կոչեցեալ, որ տուաւ յամուսնութիւն Համազասպայ Մամիկոնէից»։ Այս հատուածը, ինչպէս նկատել են և հրատարակիչները՝ բառացի առնուած է Խորենացու Գ. գրքի ԾԱ և ԽԹ գլուխներից։ Դժուար չէ ապացուցանել երկու քննադիրների քննութիւնից, որ այն նման հատուածը յիրաւի վարքագիրն է փոխ առել Խորենացուց, և ոչ թէ Խորենացին վարքից։ Այժմ, երբ գիտենք, որ վարքի վրացերէն բառացի թարգմանութիւնը կատարված է ոչ ուշ քան ութերորդ դարի սկզբներում՝ հնարաւորութիւն ունենք ասելու, թէ ուրեմն վարքի հայերէն բնագիրը ութերորդ դարից առաջ է գոյութիւն ունեցել, իսկ սրանից էլ առաջ է գրված եղել Խորենացու պատմութիւնը։

Այն միտքը, որ մենք յայտնել էինք «Սեբէոսի պատմութիւնը» ուսումնասիրութեան մէջ, թէ «Մովսէս Խորենացու պատմութիւնը տարածուած և հռչակուած է եղել եօթներորդ դարի կէսերին»՝ այժմ, չնորհիւ Ն. Մառի գեղեցիկ աշխատութեան, ապացուցուած է մի չարք նոր փաստերով, որոնց մատակարարում են վրացերէն հին թարգմանութիւնները հայերէնից։

Ուրեմն վրաց հին գրականութեան ուսումնասիրութիւնը ոչ միայն վրաց գրականութեան համար նշանակութիւն ունի, այլ և, ինչպէս իրաւացի է նկատում Ն. Մառը, հայերէն բնագրերի լուսաբանութեան և հայ գրականութեան զանազան խնդիրների համար։ Յանկանք միայն, որ չուտով լոյս տեսնեն Ն. Մառի բուն ուսումնասիրութիւնները այս գաւառում, որոնց մասին նրա տուած համառօտ զեկուցումն իսկ այսքան հետաքրքրութիւն է չարժում։

Սո. Մալխասեանց

*) Ն. Մառը ակնարկում է պրօֆ. Գ. Խալաթեանցի «Հայոց վէպի» վրա։

Ծաւերով և դագաղը ծածկված էր կենդանի ծաղիկներով ու բազմաթիւ պսակներով։ Պատարագիչն էր Տէր-Ղուկասեան ասագ քահանան, իսկ թաղման ծէսը կատարեց Մոսկվայում գտնվող Բագրատ վարդապետը ամբողջ հայ հոգեւորականութեան հետ միասին։ Թաղման ծէսը կատարել սկսվելու ժամանակ բարեհաճեց ներկեցել դալ Նորին Կայսերական Բարձրութիւն Մոսկվայի գեներալ-նահանգապետ Մեծ Իշխան Սերգէյ Ալէքսանդրովիչ։ Եկեղեցին լի էր հանդուցեալին վերջին յարգանքը մատուցանել ցանկացող անձինքներով։ Ներկայ էին Մոսկվայի նահանգապետ Բուլիգին, չատ բարձրաստիճան անձինք, Լազարեան ճեմարանի աշակերտները և ուսուցիչները՝ ճեմարանի տեսուչ Խալաթեանցի հետ, Մոսկվայի պարբերական հրատարակութիւններից չատերի ներկայացուցիչները, տպարանատէրեր, վիմագրատուներների և ձուլարանների տէրեր, տպագրական և հրատարակչական գործի ուսուց ընկերութեան ներկայացուցիչներ, նոյնպէս և հանդուցեալի աղգականները և ծանօթները։ Պատարագից յետոյ դագաղը դուրս բերին եկեղեցուց բարձրաստիճան անձինք և դրին կառքի վրա։ Դագաղի ետևից մինչև սգակառքի վրա դնելը բարեհաճեց գնալ Նորին Բարձրութիւն Մեծ Իշխան Սերգէյ Ալէքսանդրովիչ։ Թաղումը կատարվեց Վագանկովեան հայոց գերեզմանոցում։

—

Սատանիք պրօֆէսօր Ն. Մառի մի նոր գործը—«Сборникъ притчъ Вардана, Матеріалы для исторіи средневѣковой армянской литературы» («Փողոցածոյք առակաց Վարդանայ, նիւթք առ ի պատմութիւն միջին դարուց դպրութեան հայերէնից»), որ հեղինակի ժագիստրոսական աշխատութիւնն է։ Սա մի մեծածաւալ գործ է, բաղկացած աւելի քան 1200 մեծածիր երեսից և բաժանվում է երեք մասի։ Երկրորդ մաս՝ (տպված 1894-ին, եր. 16+344)—Հայերէն բնագիր. Երրորդ մաս (1894, եր. 10+202)—Ցաւելուածներ (Էջմիածնի 10 ձեռագրի նկարագիր, արաբերէն և լրացուցիչ հայերէն բնագիրներ, «Աղուէսը և գայլը թակարդի մէջ» առակի հայերէն բնագիրն ու թարգմանութիւնը)։ Առաջին մաս (1899, եր. 41+594)—Հետազոտութիւններ։ Այս առաջին մասը Ն. Մառի իսկապէս գիտական աշխատութիւնն է, որի մէջ քննել է միջնադարեան հայերէն առակների, և մանաւորապէս Վարդանի առակների ժողովածուների դեռ անմիակ խնդիրները։ Ուրիշ բազմիցս հետաքրքրական տարցերի թեւում, ի միջի այլոց Ն. Մառ այստեղ ցոյց է տուել, թէ «Աղուեսագիրքը» կոչված առակների ժողովածուն հայերէն սկզբնագիր է, իսկ արաբերէնը և վրացերէնը թարգմանութիւն են հայերէնից, որ առակախօս Վարդանը (այս անունը կրող չատ հեղինակներ մինչև այսօր չեմոթվում են մէկը մեւսի հետ) Վարդան Այգեկցին է, որ ծաղկում էր 13-րդ դարում—մինչև այսօր մի անծանօթ հեղինակ, որ չնորհիւ Ն. Մառի աշխատասիրութեան, յայտնի դարձաւ։ Երկրորդ և երրորդ մասերը պարունակում են մեծ մասամբ հայերէն քնագիրներ, որոնց ներքև զետեղված են մանրամասնութեամբ հաժեմատված բազմաթիւ ձեռագրերի տարբեր ընթերցուածքները։ Պ. Ն. Մառի այս աշխատութեան հետ մանրամասն ծանօթանալուց յետոյ՝ աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն կը տանք «Մշակի» ընթերցողներին։

—

Պարսկաստանի Շահրուդից, մայիսի 8-ից, մեզ գրում են. «Թաւրիզի կառավարիչ Ամիր-Նիզամը, որ ուխտ էր գնացել Մէշէդ, ամսոյս 1-ին Խօրասանից տասաւ այստեղ։ Հայ վաճառականներից մի քանիսը դիմաւորելու գնացին մինչև մի քանի վերստ և չատ լաւ ընդունելութիւն գտան։ Ամսոյս 8-ին ուղևորվեց դէպի Թէհրան, բայց մեզ Թաւրիզի ժողովուրդը ուրախանայ, որովհետև դարձեալ պիտի վերադառնայ իր պաշտօնին։ Ամիր-Նիզամին ժամիկ մարդկանց ասելով, Թէհրանից լուր է ստացվել, որ նա պիտի գնայ Թաւրիզ։ Մայիսի 4-ին այստեղ տասաւ պարսից Շահի կինը, մեծ բազմութեան հետ, իսկ 6-ին ուղևորվեց դէպի Խօրասան։ Այս տարի այս կողմը բերքը և հացը չատ առատ է»։

—

«С. Петерб. Вѣдом.» լրագիրը հաղորդում է, որ երկաթուղիների դեպարտաժենտը պատրաստել է արքունական և մասնաւոր երկաթուղիների բոլոր կառավարիչներին, որպէս զի վերջիններս անմիջապէս հեռագրով յայտնեն երկաթուղիների վրա տեղի ունեցող ապատութեան կամ այլանդակութեան բոլոր դէպքերի մասին։

—

Թիֆլիս է եկել երգչուհի Իւլիա Սօկօլովսկայա, որ մտադիր է տալ մի կօնցերտ։ Երգչուհին իր երաժշտական սկզբնական կրթութիւնը ստացել է Թիֆլիսում, յետոյ տեղափոխվելով մայրաքաղաք՝ լրացրել է նրան և արժանացել ընդունվելու Մոսկվայի Կայսերական Թատրոնում։

—

ՍԻՄՖԵՐՕՊՕԼԻՑ մեզ գրում են. «Մայիսի 9-ին տեղիս հայոց դպրոցի դահլիճում տեղի ունեցաւ մի ներկայացում։ Տրվեց ուսուցիչ պ. Մ. Պապեանի տեղական լեզուով թարգմանած «Откуда сыръ боръ загорѣлся» ֆարսը։ Ներկայացումը թէ մուտքի և թէ խաղի կողմից աջող էր։ Իրանց չնորհալի խաղով աչքի էին ընկնում պէս. «Սուրբք ոմանք երևելիք, առաջինք ի նախարարացն վերադիտողք աշխարհիս հայոց, լուսաւորութեան պատճառք, որդեծնութեամբ իջեալ ցմեծն սուրբն Սահակ... բայց ունէր դուստր մի Սահականոյշ կոչեցեալ, որ տուաւ յամուսնութիւն Համազասպայ Մամիկոնէից»։ Այս հատուածը, ինչպէս նկատել են և հրատարակիչները՝ բառացի առնուած է Խորենացու Գ. գրքի ԾԱ և ԽԹ գլուխներից։ Դժուար չէ ապացուցանել երկու քննադիրների քննութիւնից, որ այն նման հատուածը յիրաւի վարքագիրն է փոխ առել Խորենացուց, և ոչ թէ Խորենացին վարքից։ Այժմ, երբ գիտենք, որ վարքի վրացերէն բառացի թարգմանութիւնը կատարված է ոչ ուշ քան ութերորդ դարի սկզբներում՝ հնարաւորութիւն ունենք ասելու, թէ ուրեմն վարքի հայերէն բնագիրը ութերորդ դարից առաջ է գոյութիւն ունեցել, իսկ սրանից էլ առաջ է գրված եղել Խորենացու պատմութիւնը։

Այն միտքը, որ մենք յայտնել էինք «Սեբէոսի պատմութիւնը» ուսումնասիրութեան մէջ, թէ «Մովսէս Խորենացու պատմութիւնը տարածուած և հռչակուած է եղել եօթներորդ դարի կէսերին»՝ այժմ, չնորհիւ Ն. Մառի գեղեցիկ աշխատութեան, ապացուցուած է մի չարք նոր փաստերով, որոնց մատակարարում են վրացերէն հին թարգմանութիւնները հայերէնից։

Ուրեմն վրաց հին գրականութեան ուսումնասիրութիւնը ոչ միայն վրաց գրականութեան համար նշանակութիւն ունի, այլ և, ինչպէս իրաւացի է նկատում Ն. Մառը, հայերէն բնագրերի լուսաբանութեան և հայ գրականութեան զանազան խնդիրների համար։ Յանկանք միայն, որ չուտով լոյս տեսնեն Ն. Մառի բուն ուսումնասիրութիւնները այս գաւառում, որոնց մասին նրա տուած համառօտ զեկուցումն իսկ այսքան հետաքրքրութիւն է չարժում։

Սո. Մալխասեանց

ԴՎՓՎՍՈՂՏ ԴՎՃՈՏՅՈ

ՏՈՒՄԱՐԱԿԱՆ ՄԵՆ ՎԱՂՎԱՎ ՈՎԼԱՆԴԱՑԻՆԵՐԻ

(Ելույթներ հորդ)

ՄԵՐ ՀԱՐԿԱՎՈՐՆԵՐԸ

Մենք ապրում ենք ժամանակներում, երբ ամեն ոք, որ ունի ինչ-որ հարկավորություն, ստիպված է դիմել հանրությանը։

քերմամբ և այլն ծագած տարաձայնութիւնների ու երկառակութիւնների դէպքում։ Իրաւազանչիւր առանձին պետութիւն կարող է, բացի դրանից, կապել մի ուրիշ պետութեան հետ առանձին հաւաձայնութիւն, որով միջնորդ դատարանը պարտաւորական է դառնում։ Մնացած բոլոր, չը յիշված դէպքերում միջնորդ դատարանը պահպանում է զուտ-ֆակուլտատիվ նշանակութիւն։ Միջազգային քննիչ յանձնաժողովը կարող է որոշել այս կամ այն երկպառակութիւնը առաջացնող հանգամանքները, և անկողմնապահ կերպով քննելով փաստերը, կը պարզաբանէ երկպառակութեան պատճառները։ Շահ ունեցող երկու կառավարութիւններից իւրաքանչիւրը երկու երկու անդամ է նշանակում։ Այդ չորսը ընտրում են հինգերորդին, որը նախագահում է վէճում։ Վերջինս ոչ մի դէպքում չը պէտք է դատավճիռ տաժարվի. նա միայն հնարաւորութիւն է տալիս տաժանգրութիւն կայացնել կամ բողոքել միջնորդ դատարանին։ Ռուսաց առաջարկութիւնները կցված է և լիակատար օրինագիրը միջնորդ դատարանի համար։

ԼՕՆԴՕՆ։ «Times» հաղորդում է, որ ռուսաց երկաթուղիական փոխադրութեան վերաբերեալ դաշնագիրը ստորագրված է։ Փոխադրութեան գումարն է 2,975,000 ֆունտ ստերլինգ։ Փոխադրութիւնը կատարելապէս երաշխաւորել է ռուսաց կառավարութիւնը։

ՊԱՐԻԶ։ Վճռաբեկ տեսան։ Նիսոը բացվեց 12 ժամ 5 րոպէին։ Մանօ չարունակում է զարգացնել իր եղրակացութիւնները և ապացուցանում է, որ բռնված նաժակները, որոնց հեղինակ համարեց իրան ինքն էստէրհազի, գրված են այնպիսի թղթի վրա, ինչպես և բօրդէրօ։ Մանօ ապացուցում է, թէ քանի որ բօրդէրօի գործի վերաբերմամբ էստէրհազի արդարացրված է եղել, ուրեմն չէ կարելի նորից հալածել նրան։ Ինչ վերաբերում է Դրէյֆուսին, Մանօ պահանջում է ատեանից ոչ թէ անմեղ ճանաչել նրան, բայց մի վճիռ, թէ գոյութիւն ունեն բաւականաչափ տարրեր, որոնք ընդունակ են կասկածները յարուցանել 1894 թվի դատավճռի վերաբերմամբ։

ՊԱՐԻԶ։ Քրէական դատարան։ Դահլիճը լցված է։ Ներկայ են չատ տիկիններ։ Դէրուլէդին և Գաբէրիէն ողջունում են ազգականներով, երբ նրանք երևում են։ Ընդհանուր պրօկուրօր Լօմբար դիտում է բէկվիզիտօրիային։ Նա ասում է որ բանը այն չէ, թէ արդեօք Դէրուլէդ և Գաբէրը օրինաւոր ժարդիկ են, այլ այն է, թէ արդեօք նրանք կատարել են մի գործ, որի համար պատիժ պիտի կրեն։ Ապա նա պատմում է գործի փաստական կողմը։

ՊԱՐԻԶ։ «Արդարադատութեան պալատի չբրջականերում հանգստութիւն է տիրում։

Այսօր, առաւօտեան, Դիւպլէի խորհրդակցում էր գինուորական և արդարադատութեան միէր գինուորական նախարարների հետ։ Խորհրդակցութիւնից յետոյ, Դիւպլէի, Կրանց և Լեբրէ գնացին Ելիսեան պալատը, ուր ընդունվեցին Լուբէից։ Հաւատացնում են, որ գինուորական մինիստրը հրաժարից քննութիւն կատարել գեներալ Էրվէի գործունէութեան եղանակի մասին քրէական դատարանի առջև, որովհետև իր ցուցմունքների մէջ ի նպաստ Դէրուլէդի, Էրվէ ասաց, որ Դէրուլէդ դիտաւորութիւն ունէր պաշտպանել վտանգութիւն դէպի զօրքը, որ խախտված է նրա դէմ սկսված ագիտացիայի պատճառով։ Շատ կարելի է, որ Էրվէի դէմ խիստ վճիռ կը կայացնվի։

Խմբագիր՝ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Հրատարակիչներ՝ ԹԱԳՈՒՀԻ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ
ԻՍԱՀԱԿ ՄԵԼԻՔ-ԱՂԱՄԱԼԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ

	№ 1 գնացքը։	№ 3 գնացքը։
Բաքուից դուբս է գալիս ցեր.	4 ժ. 15 ր.	գիշ. 12 ժ. 20 ր.
Թիֆլիս է հասնում առ.	8 ժ. 40 „	եր. 6 „ 38 „
Թիֆլ. դուբս է գալիս „	9 „ 10 „	եր. 7 „ 37 „
Բաթում է հասնում եր.	8 „ 32 „	առ. 8 „ 12 „

	№ 2 գնացքը։	№ 4 գնացքը։
Բաթումից դուբս է գալիս առ.	9 ժ. 15 ր.	եր. 9 ժ. 05 ր.
Թիֆլիս է հասնում եր.	8 ժ. 53 „	առ. 9 „ 45 „
Թիֆլիսից դուբս է գալիս „	9 „ 23 „	„ 11 „ 32 „
Բաքու է հասնում ցեր.	1 „ 04 „	„ 6 „ 15 „

ԴԻԼԻԺԱՆՍՆԵՐ

Էնգ հոգու համար	
Թիֆլիսից դուբս է գալիս Մլետում Գէշհերում է	7 ժ. առ.
Վլադիկավկազ հասնում է	7 ժ. 20 ր. եր.
Վերց հոգու համար (չէն գէշհերում)	
Թիֆլիսից դուբս է գալիս	1 ժ. ցերեկ.
Վլադիկավկազ հասնում է	3 „ 25 ր. եր.
	9 ժամ. առ.
Պասանաուր	9 ժ. 20 ր. եր.
	7 ժ. երեկ
	9 ժ. 50 ր. եր.

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՄՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ

Բ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆԻ

(Կովկիա, Վօրոնցովի արձանի հանդէպ)

Հիւանդները ընդունում են ամեն օր, բացի կիրակի օրերից։

ԱՌԱՒՕՏՆԵՐԸ

Բ. Ա. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. վիրաբուժական, վէներական (սիֆիլիս) և մկղաւեռ. հ.

Կ. Մ. ՋԻԿՈՎԱՆԻ—9—10 ժ. աչքի, ներքին և նեարդային հ.

Զ. Ի. ԲԱԲԱՆԱՍԵԱՆՑ—11—12 ժ. կանանց հիւանդ.

Ի. Ֆ. ՊՐՕՏԱՍԵՎԻՉ—12—1 ժ. ականջի, կոկորդի, քթի և կրծքի հ.

Ա. Պ. ԿԱԲԱՊԵՏԵԱՆՑ—1—1½ ժ. ներքին և երեխայոց հ.

Ա. Գ. ԳՈՒՐԿՕ—1½—2¼ ժ. ներքին և միաւեռական հ.

ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ

Վ. Մ. ՄԱԽՎԻԼԱՁԷ—5—6 ժ. ներքին և երեխայոց հ.

Ա. Ն. ՇԳԱԿՕՎՍԿԻ—6—7 ժ. նեարդային (հլեկտրաբուժութիւն), վէներական և մորթի հ.

Բ. Ա. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ—6½—7 ժ.

Տ. Ի. ԲՈՒՒԵՆԿՕ հիւանդասրոցում քիմիական և խոշորացուցական հետազոտութիւններ է առում ժէպի, խիի, արեան, կաթի և այլն։

Վճար 50 կ. չքաւորները ձրի։ Համախորհրդի (կոնսիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին։

Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝
134—151 Բժշկապետ ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ

Ամսիս սկզբից վերջնականապէս տեղափոխվելով Ներքին-Ախտալից Նոր-Բայազէտ, խնդրում եմ գրավաճառներին, հրատարակիչներին, խմբագրութիւններին և զանազան հասարակական հիմնարկութիւններին, որոնք ինձ հետ գործ կունենան, իրանց յանձնարարականները ուղղել ինձ այս հասցէով.

Новобаязетъ, *Г. Синанянцу*, Գ. Սինանեանց

ՀԱՑՈՑ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
Կովկասի
գրադարան-ընթերցարանը

(Մէջլին փողոց, տ. Տէր-Աւետարանովի, Ագելխանեանի մազազինի գլխին), բաց է առաւօտեան ժամը 9—2 և երեկոյեան ժամը 5—9։ Առաքվում են մայրաքաղաքների և տեղական բոլոր թերթերը։ Մուտքը 2 կոպ., ամսով 40 կ. աշակերտներից կէս վճար։ 37—50

ՊՈՒՇԿԻՆԻ ՅՕՐԵԼԻԱՆԻ ԱՒՏՕՎ
Մանուկներին ընծայ, նրա
„ԿԱՊԻՏԱՆԻ ԱՂՋԻԿԸ“
Վէպը, թարգ. Յարութիւն Կարապետեանի
ԳԻՆԸ 30 ԿՕՊ.

Կարելի է ստանալ Ալէքսանդրօպօլում թարգմանչից և Թիֆլիսում կենտրօնական, Զ. Գրիգորեանի և Խլղեկելի գրավաճառանոցներում։
(չ.) 2—3

ԲԺՇ. ՎԱՀ. ՍՐԹՐՈՒՆԻՆ,
տեղափոխվելով ջրերը (Պեատիգօրսկ), դադարեցնում է իր ընդունելութիւնը մինչև սեպտեմբերի 1-ը։
Հասցէն՝ Пятигорскъ. Верхный бульваръ, надъ аптекой Рахмалевича. 3—10

ԹԻՖԼԻՍԻ ՀԱՑՈՑ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
Լոյս տեսաւ
ԼԻՕ
ԳԼԱԴԻԱՏՕՆ
կենսագրութիւն, 279 երես.
ԳԻՆԸ 80 ԿՕՊԵԿ
Դիմել՝ *Тифлисъ, Обществo Изданія Армянскихъ Книгъ.* 3—5

Տպագրութեան է յանձնված
ԿԱՄԻԼԼ ՓԼԱՄՄԱՐԻՕՆԻ
ՈՒՐԱՆԻԱ
Նշանաւոր աստղագիտական վէպը, 366 էջ
թարգ. Հ. Առաքելեանի
Բացված է այժմ բաժանորդագրութիւն—1 րուբլի։ Տպագրութիւնից յետոյ գինը կը լինի 1 ր. 50 կ.։ Բաժանորդ գրվել ցանկացողները մինչև սեպտեմբերի 1-ը պէտք է յայտնեն, ուղարկելով 1 րուբլի այս հասցէով, Թիֆլիս, Հրատ. Ընկ. գրասենեակ, Գալուստ Գալստեանցին։ (չ.) 8—10

ԵՂԲ. ՆԻԿԻՏԻՆՆԵՐԻ ՅԻՐԿՈՒՄ
Կիրակի օր, մայիսի 23-ին և երկուշաբթի 24-ին լինելու է
Մի այն երկու
ԿՕՆՑԵՐՏ
Ռուսաց ժողովրդական երգիչների խմբի (մօտ 50 ժարդ) հաղնված բօեարների չքեղ հագուստով XIV—XVII դարերի. Անձնականղեկավարութեամբ յայտնի հանրաչնարհայեցի ժողովրդական երգիչ
Դմիտրի Ալէքսանդրօվիչ
ՍԼԱՎԵԱՆՍԿՈՒ
մասնակցութեամբ իր աղջկայ
Մարգարիտա Դմիտրեվնա
ՍԼԱՎԵԱՆՍԿՈՒ։

Սկիզբն է երեկոյեան 9 ժամին։ Տօժսակները կարելի է ստանալ Լանկօի պատուանների խանութում (Վօլցօվայա փողոց, տուն Սարաջէվի) իսկ կօնցերտի օրը՝ ցերկի չինութեան մէջ։ Խմբի մէջ ընդունված են լաւ ձայն ունեցող երեխաներ, երգիչներ և հասակաւորներ։ Պայմանների մասին դիմել «Россія» հիւրանոցը, մինչև ժամի 2-ը։ 1—2

Խ. ԿԱՐԱ-ՄՈՒՐԶԱՆ
ընդունում է մանաւոր դասեր խմբապետական կուրսերին։
Հասցէն դրաւոր. Тифлисъ, Вокзалъ, Кара-Мурза. 1—2

Պետական բանկի Թիֆլիսի բաժինը, յունիսի 1-ից մինչև սեպտեմբերի 1-ը փակ կը լինի հասարակութեան համար, ցերեկվայ ժամը 2-ից։ 1—3

Վաճառվում է 266 դեսեատին տարածութիւն ունեցող մի ԿԱԼՈՒՍՏՔ Թիֆլիսից 8 վերստ հեռաւորութեան վրա, քաղաքի հողերին սահմանակից։ Մանրամասնութիւնների մասին դիմել «Կովկասեան դրավաճառանոցը», Լօնդօն հիւրանոցի տակ։ 1—3

Եղբայրս՝ Ալէքսանդրօպօլցի Արշալոյս Խաժակնեանցը չորս տարուց աւելի է, որ անյայտացել է Ալէքսանդրօպօլից։ Մինչև այսօր նրա մասին ոչ մի տեղից տեղեկութիւն չունենալով, սրանով դիմում եմ հայ հասարակութեան, խնդրելով, ով որ և է տեղեկութիւն ունի եղբօրս. Արշալոյսի մասին, բարեհաճի յանուն քրիստոնէութեան, յանուն մարդասիրութեան հաղորդել ինձ՝ հետևեալ հասցէով՝ Александрополь, Агабеку Хажакнянцу. Աղաբէկ Խաժակնեանց։ 1—2

Դիպուածով եժան ծախվում են երկու ամբողջ ապտպարատ, բուեստական հանքային ջրեր պատրաստելու, և մի փուրգօն կրելու համար։ Վէրա, Малоконюшенная улица, տ. № 5.
(չ. ո. չ.) 2—3

ԹԻՖԼԻՍԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐԻ ԱՒԱԳԸ ԵՒ ՆՐԱ ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ

Պատիւ ունեն խնդրել Թիֆլիսի 1 և 2 կարգի պ.պ. վաճառականներին չնորհ բնել ընդհանուր ժողովին, որը տեղի կունենայ կիրակի օր, մայիսի 23-ին, առաւօտեան 11 ժամին, Թիֆլիսի քաղաքային դումայի դահլիճում, որտեղ պէտք է ընտրվեն առևտրական ուսումնարանի կանոնադրութեան § 21 յօդ. համաձայն՝ նախագահ և տոգաբարձական խորհրդի հինգ անդամներ։ 1—1

ԹԻՖԼԻՍԻ ԺՈՂՈՎԱՐԱՆԻ ԴԱՀԼԻՃՈՒՄ
Շաբաթ օր, մայիսի 22-ին լինելու է
Կայսերական թատրօնների երգչուհի
ԻՐԻՆԱ ԼԷՕՆՏԻԵՎՆԱ
ՍՕԿՕԼՕՎՍԿԱՅԱՅԻ
ԿՕՆՑԷՐՏԸ
Մասնակցութեամբ ջութակահար Մ. Վ. Սերբուլօվի և երգիչ Ն. Դ. Կօվալինսկու։
Սկիզբն է երեկոյեան ժամի 8-ին
Տօժսակները ծախվում են Սուզանաչեանի խանութում, իսկ կօնցերտի օրը, ժամը 10-ից սկսած, ժողովարանի չվկյարի մօտ։ (չ. ո. չ.) 2—3

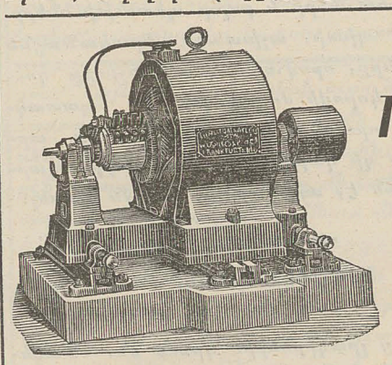

ՇԻՆԱՐԱՐԱԿԱՆ-ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԲԻՒՐՕ
Իւժեանի Ն. Բ. Պասաէկի
Тифлисъ, Михайловская ул. № 116.
Հասցէն հեռագիրների համար. Тифлисъ—Пассеку.
ՏԵԼԵՖՕՆ № 642.

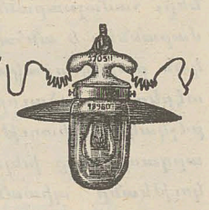

ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒՑԻՉՈՒԹԻՒՆ
Ռուսաց և արտասահմանեան ֆիրմաների։

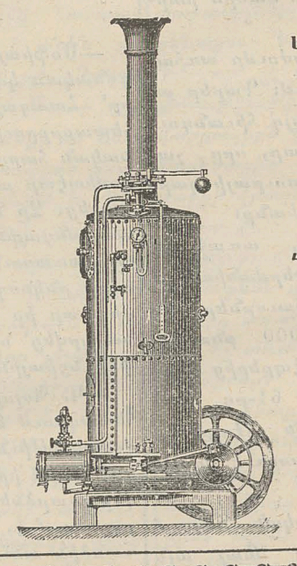

ԲԻՒՐՕՆ ՑԱՆԿՆ Է ԱՌՆՈՒՄ
կառուցանել
Ամեն տեսակ չինութիւններ, գործարաններ և գործատներ
ԳԱԶՕ-ՇՈՓԻՒ-ՋՐԱՆՑՔՆԵՐ
Ամեն տեսակ էլէկտրօտէխնիական կառուցումներ և սարքեր, այսինքն հեռագիրների, տէլէֆօնների, լուսաւորութեան, տրամվայների և այլ հաղորդելը հեռաւորութեան վրա։

ԿԱՆԱԼԻԶԱՑԻԱ, ՎԵՆՏԻԼԻԱՑԻԱ
և ՏԱՔԱՑՈՒՄԸ

ԴՆԵԼ, ԺՈՂՈՎԵԼ և ՍԱՐՔԵԼ
ամեն տեսակ
տիւբբիններ, խողովակներ, մեքենաներ և ջրհաններ։

ԿԱՌՈՒՑԱՆԵԼ
երկաթէ կամուրջներ
և տնակներ։

ՑԷՄԷՆՏԻ ՎԱՃԱՌՈՒՄՆ
(ե. հ.) 4—100

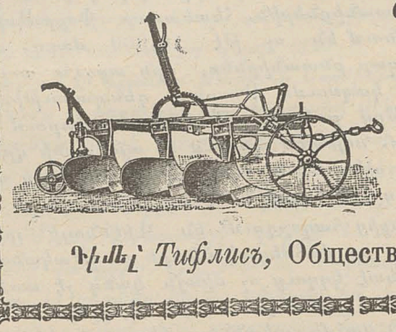

Գիւղատնտեսական գործիքներ
եւ մեքենաներ
Լ. ԽԱՆ-ԱՂԵԱՆԻ
250 նկարով։ Գինն է 50 կօպ.
Դիմել՝ Тифлисъ, Обществу Изданія Армянскихъ Книгъ. (ե. ո.) 36—50

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 20 Мая 1899 г.

Типографія Грузинск. Издат. Т.—ва Орбеліановская ул., № 27.